2. přednáška, 1. 10. 2020

2.2.2. Součin

Buďte $A = (A^i_j)_{m\times n}$, $B = (B^i_j)_{n\times p}$ matice nad polem P. Matice B má tedy tolik řádků, kolik má matice A sloupků. *Součin* matic A, B (v tomto pořadí) je matice $A \cdot B = AB$ typu $m \times p$ daná předpisem: pro všechna $i \in \{1, 2, \dots, m\}$, $j \in \{1, 2, \dots, p\}$

$$(AB)^i_j = A^i_1 B^1_j + A^i_2 B^2_j + \cdots + A^i_n B^n_j = \sum_{k=1}^{n} A^i_k B^k_j .$$

Prvek matice AB v i-tém řádku a j-tém sloupci získáme tedy tak, že sečteme součiny prvků v i-tém řádku matice A s odpovídajícími prvky v j-tém sloupci matice B.

Nejsou-li typy matic v uvedeném vztahu (druhá má tolik řádků, kolik má první sloupků), příslušný součin neexistuje.

Příklad. (1)

$$\text{Pro } A = \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 3 & 4 \end{pmatrix},\ B = \begin{pmatrix} -1 & 0 \\ 1 & 2 \end{pmatrix} \text{ je } AB = \begin{pmatrix} 1 & 4 \\ 1 & 8 \end{pmatrix},\ BA = \begin{pmatrix} -1 & -2 \\ 7 & 10 \end{pmatrix}.$$

(2)

$$\text{Pro } A = \begin{pmatrix} 1 & 2 \end{pmatrix},\ B = \begin{pmatrix} 3 \\ 4 \end{pmatrix} \text{ je } AB = \begin{pmatrix} 11 \end{pmatrix},\ BA = \begin{pmatrix} 3 & 6 \\ 4 & 8 \end{pmatrix}.$$

(3)

$$\text{Pro } A = \begin{pmatrix} 1 & 2 \end{pmatrix},\ B = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \text{ je } AB = \begin{pmatrix} 2 & 1 \end{pmatrix},\ BA \text{ neexistuje.}$$ ■

Předcházející příklady ukazují, že násobení matic není komutativní, tedy nemusí platit $AB = BA$.

Tvrzení 2.2.2. *Nechť A, B, C jsou matice nad polem P takové, že níže uvedené operace jsou definovány, a $c \in P$. Pak platí*

(1) $A(BC) = (AB)C$,
(2) $AE = EA = A$,
(3) $A(B + C) = AB + AC$,
(4) $(A + B)C = AC + BC$,
(5) $c(AB) = (cA)B = A(cB)$.

Důkaz. Uvedeme jen důkaz bodu (3), ostatní ponecháme jako cvičení.

(3) Předpokládejme, že A je matice typu $m \times n$ a B, C jsou matice typu $n \times p$. Potom $A(B+C)$ a $AB+AC$ jsou matice typu $m\times p$ a pro každé $i \in \{1, 2, \dots, m\}$ a $j \in \{1, 2, \dots, p\}$ platí

$$\begin{aligned}
(A(B + C))^i_j &= \sum_{k=1}^{n} A^i_k (B + C)^k_j = \sum_{k=1}^{n} A^i_k (B^k_j + C^k_j) \\
&= \sum_{k=1}^{n} (A^i_k B^k_j + A^i_k C^k_j) = \sum_{k=1}^{n} A^i_k B^k_j + \sum_{k=1}^{n} A^i_k C^k_j \\
&= (AB)^i_j + (AC)^i_j = (AB + AC)^i_j .
\end{aligned}$$ □

2.2.3. Transponování

Transponovaná matice k matici $A = (A^i_j)_{m\times n}$ je matice $A^\mathsf{T} = ((A^\mathsf{T})^i_j)_{n\times m}$, kde $(A^\mathsf{T})^i_j = A^j_i$ pro všechna i, j.

Příklad.

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix}^\mathsf{T} = \begin{pmatrix} 1 & 4 \\ 2 & 5 \\ 3 & 6 \end{pmatrix}$$ ■

Tvrzení 2.2.3. *Nechť A, B jsou matice nad polem P takové, že níže uvedené operace jsou definovány, a $c \in P$. Pak platí*

(1) $A = (A^\mathsf{T})^\mathsf{T}$,
(2) $(A+B)^\mathsf{T} = A^\mathsf{T} + B^\mathsf{T}$,
(3) $(cA)^\mathsf{T} = cA^\mathsf{T}$,
(4) $(AB)^\mathsf{T} = B^\mathsf{T} A^\mathsf{T}$.

Důkaz. (1) Je-li A typu $m \times n$, potom A^T je typu $n \times m$ a $(A^\mathsf{T})^\mathsf{T}$ je typu $m \times n$. Navíc pro každé $i \in \{1, 2, \ldots, m\}$ a $j \in \{1, 2, \ldots, n\}$ platí

$$((A^\mathsf{T})^\mathsf{T})^i_j = (A^\mathsf{T})^j_i = A^i_j.$$

(4) Buďte A matice typu $m \times n$ a B matice typu $n \times p$. Pak A^T je typu $n \times m$, B^T je typu $p \times n$, AB je typu $m \times p$ a tedy $(AB)^\mathsf{T}$ i $B^T A^\mathsf{T}$ jsou typu $p \times m$. Pro každé $i \in \{1, 2, \ldots, p\}$ a $j \in \{1, 2, \ldots, m\}$ platí

$$\begin{aligned} ((AB)^\mathsf{T})^i_j = (AB)^j_i = \sum_{k=1}^{n} A^j_k B^k_i = \sum_{k=1}^{n} B^k_i A^j_k = \sum_{k=1}^{n} (B^\mathsf{T})^i_k (A^\mathsf{T})^k_j \\ = (B^\mathsf{T} A^\mathsf{T})^i_j. \end{aligned}$$

Ostatní body jsou ponechány jako cvičení. □

Cvičení. Bod (4) v předcházejícím tvrzení lze zobecnit na případ k matic: $(A_1 \cdots A_k)^\mathsf{T} = A_k^\mathsf{T} \cdots A_1^\mathsf{T}$. ▷

2.3. Elementární úpravy

2.3.1. Elementární úpravy

Řádkové elementární úpravy matice jsou

(1) přičtení c-násobku j-tého řádku k i-tému řádku, kde $i \neq j$,
(2) vynásobení i-tého řádku nenulovým prvkem $c \in P$,
(3) výměna i-tého a j-tého řádku.

Sloupcové elementární úpravy matice definujeme analogicky.

Cvičení. Proveďte vzájemnou výměnu dvou řádků pomocí konečně mnoha úprav typů (1) a (2). ▷

Mějme matici A. Řádkovou elementární úpravou typu (1) změníme i-tý řádek na $\begin{pmatrix} A^i_1 + cA^j_1 & A^i_2 + cA^j_2 & \ldots & A^i_n + cA^j_n \end{pmatrix}$ a ostatní řádky zůstanou beze změny. Řádkovou úpravou typu (2) změníme i-tý řádek na $\begin{pmatrix} cA^i_1 & cA^i_2 & \ldots & cA^i_n \end{pmatrix}$ a ostatní řádky zůstanou beze změny.

Řádkovou úpravou typu (3) vzájemně vyměníme i-tý řádek s j-tým, tedy i-tý řádek bude $\begin{pmatrix} A_1^j & A_2^j & \dots & A_n^j \end{pmatrix}$, j-tý řádek bude $\begin{pmatrix} A_1^i & A_2^i & \dots & A_n^i \end{pmatrix}$ a ostatní řádky zůstanou beze změny.

Sloupcové úpravy fungují analogicky pro sloupce.

Příklad. (1) Přičtením -2-násobku prvního řádku k druhému řádku upravíme matici

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix} \quad \text{na matici} \quad \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix}.$$

(2) Vzájemnou výměnou prvního a třetího sloupce upravíme matici

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix} \quad \text{na matici} \quad \begin{pmatrix} 3 & 2 & 1 \\ 0 & 1 & 2 \end{pmatrix}.$$ ■

Ke každé elementární úpravě existuje úprava inverzní, která je také elementární a upravenou matici převede zpět na původní matici. Inverzní úpravy k řádkovým úpravám jsou

(1) přičtení $-c$-násobku j-tého řádku k i-tému řádku,
(2) vynásobení i-tého řádku prvkem c^{-1},
(3) výměna i-tého a j-tého řádku.

Inverzní úpravy ke sloupcovým úpravám jsou obdobné.

Příklad. (1) Přičtením 2-násobku prvního řádku k druhému řádku upravíme matici

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix} \quad \text{na matici} \quad \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix}.$$

(2) Vzájemnou výměnou prvního a třetího sloupce upravíme matici

$$\begin{pmatrix} 3 & 2 & 1 \\ 0 & 1 & 2 \end{pmatrix} \quad \text{na matici} \quad \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix}.$$ ■

Matice A, B jsou *ekvivalentní*, jestliže B může vzniknout z A konečnou posloupností elementárních úprav. Je-li možné toho dosáhnout pomocí pouze řádkových, resp. sloupcových úprav, říkáme také, že matice jsou *řádkově*, resp. *sloupcově ekvivalentní.* V každém případě značíme $A \sim B$.

Příklad.

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 2 & 4 & 6 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 2 & 1 & 0 \\ 2 & 4 & 6 \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 0 & 1 & 2 \\ 6 & 4 & 2 \end{pmatrix}.$$ ■

Tvrzení 2.3.1. *Ekvivalence matic je relace ekvivalence na množině všech matic stejného typu nad stejným polem.*

Důkaz. Cvičení. □

2.3.2. Schodovitý, Gaussův–Jordanův a Gaussův kanonický tvary matic

Matice je ve *schodovitém tvaru*, jestliže každý nenulový řádek, kromě prvního, začíná zleva více nulami než řádek předchozí. To znamená, že za nulovým řádkem následují jen nulové řádky.

Hlavní prvek nenulového řádku matice je první (zleva) nenulový prvek tohoto řádku.

Matice je v *Gaussově–Jordanově tvaru*, jestliže

(i) je ve schodovitém tvaru,
(ii) všechny hlavní prvky jsou 1,
(iii) ve sloupci nad (a nejen pod) každým hlavním prvkem jsou jen 0.

Gaussův kanonický tvar matice je

$$\begin{pmatrix} E & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix},$$

kde E je jednotková matice a 0 označuje nulové matice příslušných typů.

Příklad. Nechť

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 0 & 0 & 2 & 1 \\ 0 & 0 & 1 & 2 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 6 \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 0 & 3 & 2 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}, \quad C = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 3 & 0 \\ 0 & 1 & 2 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

Matice A není ve schodovitém tvaru. Matice B je ve schodovitém tvaru, ale není v Gaussově–Jordanově tvaru. Matice C je v Gaussově–Jordanově tvaru. ■

Převod matice na schodovitý, resp. Gaussův–Jordanův, resp. Gaussův kanonický tvar pomocí elementárních úprav se nazývá *Gaussova eliminace*. Uvedeme si dva algoritmy, které převádějí matici na schodovitý, resp. Gaussův–Jordanův tvar. Použijeme formulaci z [Marvan, 5. Matice. Elementární úpravy].

Hlavní pozice je místo v matici, schopné pojmout hlavní prvek. *Hlavní řádek (sloupec)* matice je řádek (sloupec) obsahující hlavní pozici. Indexy k, l vždy označují hlavní pozici.

Algoritmus 1 (transformace na schodovitý tvar) Vstupem je matice A.

(1) Počáteční hlavní pozice budiž $(1, 1)$ (tj. $k := 1, l := 1$).
(2) Je-li na hlavní pozici nenulový prvek, bude hlavním prvkem a pokračujeme krokem (5).
(3) Je-li v hlavním sloupci pod hlavní pozicí aspoň jeden nenulový prvek, vybereme jeden z nich a zaměníme jeho řádek s hlavním řádkem. Vybraný prvek se tak stane hlavním prvkem. Pokračujeme krokem (5).
(4) Jsou-li všechny prvky ležící v hlavním sloupci na hlavní pozici a pod ní nulové, pak nynější hlavní pozice nedovoluje obsadit hlavní prvek. Posuneme hlavní pozici o jedno místo vpravo ($l := l + 1$) a vracíme se ke kroku (2).
(5) V tomto okamžiku je již nalezen nenulový hlavní prvek A^k_l. Hlavní řádek vydělíme hlavním prvkem. Poté je hlavní prvek roven jedné: $A^k_l = 1$.
(6) Pro všechna $i > k$, k i-tému řádku matice přičteme $-A^i_l$-násobek hlavního řádku. Poté již $A^i_l = 0$ pro všechna $i > k$ (anulují se všechny prvky pod hlavní pozicí).
(7) Skončil vnější cyklus algoritmu; během něho byl nalezen jeden hlavní prvek. Zvolíme novou hlavní pozici o jeden krok vpravo dole od stávající hlavní pozice ($k := k + 1$, $l := l + 1$). Vracíme se ke kroku (2), hledáme další hlavní prvek.

Algoritmus končí, padne-li hlavní pozice mimo matici. Výstupem je upravená matice.

Tvrzení 2.3.2. *Každá matice je řádkově ekvivalentní matici ve schodovitém tvaru.*

Důkaz. Algoritmus 1 převádí libovolnou matici na řádkově ekvivalentní matici ve schodovitém tvaru. Je nutno ověřit, že všechny manipulace s řádky byly elementárními úpravami. Přitom se vlevo od hlavních prvků po celý průběh algoritmu vyskytují pouze nulové prvky. Cvičení. □

Algoritmem 1 dosahujeme i toho, že platí podmínka (ii) z definice Gaussova–Jordanova tvaru. Ke splnění podmínky (iii) stačí nepatrně změnit krok (6).

Algoritmus 2 (transformace na Gaussův–Jordanův tvar) Probíhá stejně jako Algoritmus 1, ale šestý krok je nahrazen následujícím:

(6′) Pro všechna $i \neq k$, k i-tému řádku matice přičteme $-A^i_l$-násobek hlavního řádku. Poté již $A^i_l = 0$ pro všechna $i \neq k$ (anulují se všechny prvky nad a pod hlavní pozicí).

Tvrzení 2.3.3. *Každá matice je řádkově ekvivalentní matici v Gaussově–Jordanově tvaru.*

Důkaz. Algoritmus 2 převádí libovolnou matici na řádkově ekvivalentní matici v Gaussově–Jordanově tvaru. Cvičení. □

Tvrzení 2.3.4. *Každá matice je ekvivalentní matici v Gaussově kanonickém tvaru.*

Důkaz. Úpravou Algoritmu 2 a s použitím sloupcových elementárních úprav získáme algoritmus, který převádí libovolnou matici na ekvivalentní matici v Gaussově kanonickém tvaru. Cvičení. □

2.3.3. Elementární matice

Elementární matice jsou čtvercové matice jednoho z následujících tvarů:

(1)

$$E^{i,j}(c) = \begin{array}{cc} \begin{pmatrix} 1 & \dots & 0 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 1 & \dots & c & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 0 & \dots & 1 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 0 & \dots & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} & \begin{matrix} \\ \\ i \\ \\ j \\ \\ \\ \end{matrix} \end{array}$$

kde $i \neq j$. Matice $E^{i,j}(c)$ se od jednotkové matice E liší jen tím, že prvek $(E^{i,j}(c))^i_j$ je roven c, zatímco $E^i_j = 0$.

(2)

$$E^i(c) = \begin{array}{cc} \begin{pmatrix} 1 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & c & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} & \begin{matrix} \\ \\ i \\ \\ \\ \end{matrix} \end{array}$$

kde $c \neq 0$. Matice $E^i(c)$ se od jednotkové matice E liší jen tím, že prvek $(E^i(c))^i_i$ je roven c, zatímco $E^i_i = 1$.

(3)

$$
E^{i,j} = \begin{array}{c} \begin{pmatrix} 1 & \dots & 0 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 0 & \dots & 1 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 1 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & \dots & & \dots & \\ 0 & \dots & 0 & \dots & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} \end{array} \begin{array}{l} \\ \\ i \\ \\ j \\ \\ \\ \end{array}
$$

kde $i \neq j$. Matice $E^{i,j}$ se od jednotkové matice liší jen tím, že i-tý a j-tý řádky jsou vyměněny.

Každá z elementárních matic vzniká z jednotkové matice provedením jedné ze tří řádkových nebo sloupcových elementárních úprav.

Lemma. *Provedení řádkové elementární úpravy matice A je to samé jako vynásobení QA vhodnou elementární maticí Q zleva.*

Provedení sloupcové elementární úpravy matice A je to samé jako vynásobení AQ vhodnou elementární maticí Q zprava.

Důkaz. Násobení elementárními maticemi zleva odpovídají po řadě řádkovým elementárním úpravám (i) přičtení c-násobku j-tého řádku k i-tému; (ii) vynásobení i-tého řádku nenulovým prvkem $c \in P$; (iii) výměna i-tého a j-tého řádku. Analogicky pro násobení zprava a sloupcové úpravy. Důkaz se ve všech případech provede přímým výpočtem. Cvičení. □

Lemma. *Transponované matice k elementárním maticím jsou elementární matice.*

Důkaz. Cvičení. □

2.4. Inverzní matice

Buď A matice typu $n \times n$. Matice X je *inverzní* k matici A, je-li stejného typu a platí

$$AX = XA = E.$$

Inverzní matice k matici A je tedy také typu $n \times n$ a značí se A^{-1}. Matice je *invertibilní*, existuje-li matice k ní inverzní.

Příklad. (1) Každá jednotková matice je invertibilní a platí $E^{-1} = E$.

(2) Žádná nulová matice není invertibilní.

(3)

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \text{ nejsou invertibilní.}$$

Kdyby existovala A^{-1}, pak $B = BE = B(AA^{-1}) = (BA)A^{-1} = 0A^{-1} = 0$, což je spor. Podobně pro B.

(4) Elementární matice jsou invertibilní a přímým výpočtem lze ověřit (cvičení), že

$$(E^{i,j}(c))^{-1} = E^{i,j}(-c), \qquad (E^{i}(c))^{-1} = E^{i}(c^{-1}), \qquad (E^{i,j})^{-1} = E^{i,j}. \qquad \blacksquare$$

Tvrzení 2.4.1. *Ke každé matici existuje nejvýše jedna inverzní matice.*

Důkaz. Předpokládejme, že B', B'' jsou inverzní matice k matici A. Tedy $AB' = B'A = AB'' = B''A = E$. Potom $B' = EB' = B''AB' = B''E = B''$. □

Literatura

[Marvan] M. Marvan, Algebra I a II, Učební texty Matematického ústavu v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, dostupné na https://www.slu.cz/math/cz/knihovnaucebnitextymu.